

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-50-13>

УДК 330.1

ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ «ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА» ТА ЇЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

APPROACHES TO INTERPRETING THE CONCEPT OF «ECONOMIC SYSTEM» AND ITS RESEARCH

Канова Олександра Андріївна

кандидат економічних наук, доцент,

Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0101-053X>**Kanova Oleksandra**

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Стаття присвячена узагальненню поширених підходів до трактування поняття «економічна система». Визначаються загальні базові властивості економічної системи, такі як структурна зв'язність, складність та стійкість. Також наведена характеристика статичних, динамічних і синтетичних властивостей систем, які проявляються та визначають її стан або в будь-який фіксований момент часу, або в процесі функціонування системи. За результатами дослідження існуючих наукових підходів до визначення сутності поняття «економічна система» виділені такі, як еволюційно-генетичний, інституційний, інформаційний, структурно-морфологічний, функціональний та системно-синергічний підхід. Окреслена основна різниця між економічним зростанням і економічним розвитком.

Ключові слова: система, економічна система, системний підхід.

The article is devoted to the generalization of common approaches to the interpretation of the concept of «economic system». Common basic properties of an economic system are defined, such as structural connectivity, complexity and sustainability, which are general characteristics of any systems. The last property includes two components: the classical one, which is used in the study of the results of external influences on fixed systems, and the structural one, which is studied to identify qualitative changes when the structure of the system itself is changed. The characteristics of static, dynamic and synthetic properties of systems that manifest themselves and determine its state either at any fixed moment in time or during the functioning of the system are also given. Generalized approaches to defining the concept of «system» are presented. They are divided into three groups: as a set of processes, as a process research tool, and as a set of qualities. According to the results of the study of existing scientific approaches to defining the essence of the concept of «economic system», main approaches are formulated, such as evolutionary and genetic (supposes the understanding of an economic system as a complex dynamic object that is studied according to the historical stages of the system's transformation); institutional (supposes an understanding of an economic system as a set of interconnected institutions that perform certain established functions); informational (supposes the study of the informative nature of an economic system as such, which ensures its management); structural and morphological (an economic system consists of an ordered hierarchical structure of interconnected elements); functional (represents an economic system as an organizational structure with the help of which management decisions are made and functions are performed); and a system-synergistic approach (an economic system is interpreted as a complex dynamic entity that organizes many structures and unites a huge number of interconnected elements). The main difference between economic growth and economic development is outlined as well.

Keywords: system, economic system, systems approach.

Постановка проблеми. Будь-які економічні системи є складними утвореннями. Для того, щоб організувати їх дослідження, аналіз та оцінку, щоб ними управляти та прогнозувати можливі зміни, необхідно розуміти їх властивості, складові елементи та існуючі взаємозв'язки. Наразі, трактування цих склад-

ників не є однозначним, а подекуди навіть протилежним, серед наукової спільноти.

Системний підхід ґрунтується на принципах теорії системи, яка широко використовується в науковій літературі. Системний підхід передбачає дослідження якомога більшої кількості зв'язків між елементами системи

і об'єктами зовнішнього середовища для виявлення і аналізу найбільш істотних з них. Однією з основних проблем застосування системного підходу до дослідження розвитку економічних систем різних рівнів є правильна специфікація системи, виявлення всіх її істотних елементів і встановлення всієї сукупності зв'язків між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Застосування системного підходу до трактування економіки та розуміння економічного життя суспільства розпочато в працях таких відомих європейських мислителів та вчених, як К. Бюхер, Б. Гільдебранд, К. Кніс, Ф. Ліст, В. Рошер, Г. Шмоллер, Р. Штамлер та ін. Значний внесок до сучасного розуміння поняття «економічна система» зробили Дж. Гелбрейт, Р. Макконнелл, С. Л. Брю, П. Грегори, Р. Стюарт, М. Мендоза, В. Наполі, П. Семюелсон, В. Нордгауз, М. Шніцер, Ф. Прайор, М. Кастельса, Ф. А. Хайек, М. Борнштейн, А. Гальчинський, Б. Гаврилишин, А. Ходачек, І. Грабинський, Г. Башнянин та інші. Наразі, дослідження сутності, змісту та структури категорії «економічна система», не зважаючи на суттєві наукові здобутки, все ще є приводом для багатьох наукових дискусій, адже дане поняття характеризується багатогранністю та поліструктурністю. Виходячи з мети та об'єктів дослідження, науковці надають перевагу різним змістовним наповненням даного поняття, що призводить до відсутності єдиного трактування поняття «економічна система».

Формулювання цілей статті. Метою даної роботи є визначення істотних характеристик економічної системи та аналіз поширених підходів до її трактування, що впливає на вибір форми її дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. У науковій літературі зустрічаються різні думки щодо складу компонентів, які є створюють структуру системи. Ідея створення загальної теорії систем належить австрійському біологу Берталанфі Л. Одним з можливих шляхів її реалізації він бачив в знаходженні структурної подібності законів, установлених в різних конкретних науках.

Реальні економічні системи сучасності в основному є відкритими. Визначення системи в «Економічній енциклопедії» говорить, що «відкрита система – це система, яка взаємодіє з навколишнім середовищем в будь-якому аспекті: інформаційному, енергетичному, матеріальному тощо, тобто відбувається обмін речовиною, енергією та інформацією

між системою і навколишнім середовищем для її розвитку. Поведінка відкритої системи визначається її початковим станом, зміною характеристик її елементів або структури, зв'язків між ними, а також зовнішніми впливами, що керують та/або перешкоджають [1]».

Згідно Касті Дж., загальними базовими властивостями систем є: зв'язність, складність і стійкість (сталість); вони також властиві і економічним системам [2, с. 46–67]. Розглянемо їх зміст більш детально.

Структурна зв'язність системи – найбільш істотна її характеристика, оскільки зникнення структурних зв'язків призведе до зникнення самої системи. Вона дає відповідь на питання щодо характеру зв'язків між найпростішими елементами, що дозволяє сформулювати єдине ціле, отримати зображення моделі єдиної системи [2].

Складність системи пов'язана з двома найважливішими її властивостями: математичною структурою компонентів (підсистем) і способом, яким ці компоненти пов'язані між собою. Перша властивість передбачає наявність можливості зниження зовнішньої складності системи шляхом об'єднання окремих змінних в підсистемі, друга ж властивість містить такі характеристики системи, як розмірність, ієрархія, довжина ланцюгів зв'язку. Тому питання динамічної поведінки системи тісно пов'язане як із структурою окремих елементів, так і зі способом їх організації та взаємодії. Одним з найважливіших аспектів поняття складності є її подвійна природа. Слід розрізняти структурну, або статичну, складність, що включає зв'язаність і структуру підсистем, і динамічну складність, пов'язану з поведінкою системи в часі [3, с. 18].

Стійкість – це здатність системи реагувати на зміни навколишнього середовища (конфлікти, випадкові перешкоди), зберігаючи ту ж саму поведінку протягом тривалого (можливо, і нескінченного) тимчасового інтервалу. Стійкість функціонування складної системи визначається як здатність зберігати свої властивості в умовах дії перешкод. Стійкість включає дві складові компоненти: 1) класичну, яка використовується при дослідженні результатів зовнішніх впливів на фіксовані системи, тобто в разі, коли змінюється тільки оточення, а не сама система; 2) структурну, основним завданням дослідження якої є виявлення якісних змін в траєкторії руху при зміні структури самої системи (саме цей вид стійкості притаманний економічним системам), причому найменші зміни структури системи повинні

призводити відповідно до мінімальних змін в динаміці її поведінки [2].

Деякі автори розрізняють статичні, динамічні і синтетичні властивості систем. До статичних властивостей віднесені ті властивості, які визначають особливості конкретного стану системи в будь-який фіксований момент часу. До динамічних властивостей системи відносяться ті властивості, які проявляються тільки в процесі функціонування системи, тобто характеризують зміни в її стані, внутрішнього і зовнішнього середовища в динаміці. До синтетичних властивостей можна віднести інтегральні властивості, які, хоча і визначаються статичними і динамічними властивостями, проте проявляються саме у взаємодії системи з навколишнім середовищем. Синтетичні властивості визначають цілісність системи в найзагальнішому сенсі [4, с. 58].

Сукупність підходів до розуміння поняття «система» умовно можна розділити на три групи:

1) система розглядається як комплекс процесів, явищ і зв'язків між ними, які існують об'єктивно, незалежно від спостерігача або дійової особи;

2) система розглядається як інструмент, спосіб дослідження процесів і явищ;

3) система розглядається як поєднання якостей різного позиціонування системи і спостерігача [5].

Дослідження існуючих наукових підходів до визначення сутності поняття «економічна система» дозволяє виділити наступні:

1. Еволюційно-генетичний підхід. Економічна система визначається як «сукупність саморегульованих та культурно регульованих видів діяльності, спрямованих на досягнення корисності, які здійснюються шляхом добровільного обміну, взаємних або односторонніх зобов'язань в умовах обмеженості ресурсів» [6].

В рамках даного підходу, економічна система трактується як складний динамічний об'єкт, який має здатність до самостійного розвитку на основі висвітлення процесів зародження, еволюції та перспектив майбутнього існування системи. Відповідно, для того щоб зрозуміти сутність економічної системи, необхідно спиратись на процеси її історичного та еволюційного формування та розвитку, досліджувати механізми змін та наявні закономірності.

2. Інституційний підхід. Тут, економічна система – це «сукупність інституцій, які визначають множину можливих форм організації

господарської життєдіяльності людства, у межах яких економічні агенти кооперуються або конкурують один з одним» [7].

Відповідно, економічна система представлена деякою сукупністю інституцій та організацій, пов'язаних одна з одною певним чином, які забезпечують регулювання, функціонування та розвиток економіки.

3. Інформаційний підхід. Економічна система має матеріальну та інформативну природу та формується поєднанням двох основних елементів. Матеріальний елемент призначений для виконання робіт щодо здійснення перетворення, він складається з матеріальних цінностей та трудових ресурсів. Інформаційний елемент призначений для управління процесами цього перетворення; він поєднує окремі елементи в цілісну систему і тим самим забезпечує її впорядкованість та динамічну стабільність у просторі та часі [8].

Тобто, відповідно до інформаційного підходу, основою дослідження економічної системи є визначення рівня її організованості (або ж дезорганізованості) та розробка прогнозів її можливих реакцій на вплив різних факторів. Зазвичай, метою такого дослідження є упорядкування економічної системи та оцінка перспектив її розвитку.

4. Структурно-морфологічний підхід. Згідно з даним підходом, економічна система визначається як «цілісна сукупність економічних відносин щодо ефективного виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг, організована системою зв'язків між виробниками та споживачами матеріальних і нематеріальних товарів і послуг, а також управління цими та іншими соціально-економічними процесами» [9].

Передбачає розкриття впорядкованої ієрархічної структури, насамперед, виокремлення значних взаємозв'язків та складових елементів. Структура розглядається як інваріантна характеристика відносин у системі, тоді як функціональність елементів розкривається лише як необхідна умова.

У вузькому розумінні, економічна система розглядається як сукупність механізмів, інститутів функціонування, розвитку та регулювання економіки, а в широкому – сукупність підсистем виробництва, ринку, цін, грошей, кредиту, фінансів, споживання та зв'язки між ними, опосередковані регуляторною системою, яка характеризується цілісністю організації, інтеграцією, саморухом, кінцевою метою.

Цей підхід вимагає більш детального уточнення з урахуванням складної системи

взаємних зв'язків між різними структурними елементами системи та виявлення та інтерпретації механізмів розвитку та функціонування цієї системи.

5. Функціональний підхід. Він передбачає визначення економічної системи як організаційної структури, за допомогою якої приймаються управлінські рішення та реалізуються дії, спрямовані на виробництво, розподіл та споживання товарів у межах певного географічного регіону [10].

Сутність економічної системи визначається відповідно до її функціонального значення та механізму вирішення основних економічних проблем. Функція, яка задається ззовні, є основною метою існування системи, саме вона визначає структуру цієї системи.

Такий підхід дає змогу простежити зв'язки між зовнішніми впливами на систему та її реакціями, а також адаптованістю системи, що є дуже важливо для розуміння сутності економічної системи. Однак, у такому підході функція є головним фактором у створенні системи; якщо функція визначається ззовні, то це передбачає наявність більш загальної системи, в яку вона входить як структурний елемент і взаємодіє з іншими подібними елементами.

6. Системно-синергічний підхід, за яким економічна система трактується як складне динамічне утворення, що впорядковує багато структур та об'єднує величезну кількість взаємопов'язаних елементів. Вона забезпечує взаємодію цих елементів з внутрішнім та зовнішнім середовищем, а також знаходиться в процесі постійного розвитку [11].

Дослідження економічних систем, згідно з даним підходом, передбачає усвідомлення їх динамічного стану. Тому, зв'язки між елементами мають нелінійний характер, а самі системи розглядаються як нестійкі економічні суб'єкти в стані постійного розвитку.

Будь-яка економічна система схильна до змін і, при відповідних інституційних умовах, здатна стабільно розвиватися. Важливо розуміти різницю між економічним зростанням і економічним розвитком.

Зростання в економічних системах пов'язане з обмеженими змінами, тобто в системах спостерігається збільшення кількісних показників, в той час як структура системи не змінюється. В кінцевому рахунку економічне зростання призводить до неминучості якісних змін, які можуть бути як позитивними (перехід в новий стан з високою конкурентоспроможністю), так і негативними (деградація системи) [8].

Розвиток економічної системи характеризується змінами, які мають такі ознаки: по-перше, темпи зростання в довгостроковій перспективі бувають не нижче середніх темпів зростання в системах даного типу; по-друге, внутрішня структура системи змінюється і поступово адаптується до змін зовнішнього середовища; по-третє, система в певній мірі може впливати на процеси, які відбуваються в зовнішньому середовищі [8].

Оптимальним сценарієм змін економічної системи є стабільний розвиток, що підвищує життєздатність системи і адаптацію до зовнішнього середовища.

Висновки. Економічним системам притаманні такі істотні характеристики як структурна зв'язність, складність та стійкість. Крім цього, вони характеризуються залежно від часових ознак, а саме статичних, динамічних та синтетичних властивостей, які проявляються під впливом часу.

Існуючі підходи до визначення сутності поняття «економічна система» дають змогу будувати їх дослідження з огляду на конкретні цілі та доступні методи.

Будь-яка економічна система передбачає певні зміни і, при відповідних умовах, здатна стабільно розвиватися.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Економічна енциклопедія / Інститут історії України. Національна Академія наук України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&l21DBN=INAV&P21DBN=INAV&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=inav_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=IDI=&S21COLORTERMS=0&S21STR=1294 (дата звернення: 29.04.2023).
2. Casti J. Connectivity, complexity, and catastrophe in large-scale systems (International series on applied systems analysis). New York, USA: J. Wiley, 1979. 203 p.
3. Шнипко О. С. Економічна безпека ієрархічних багаторівневих систем: регіональний аспект. Київ : Генеза, 2006. 286 с.
4. Бабина О. Є., Карпенко О. О. Узагальнення властивостей економічного потенціалу в контексті системного підходу. *БІЗНЕСІНФОРМ*. 2013. № 9. С. 55–60.

5. Yakimova A. Systems Approach in the Research of Socio-economic Security. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*. 2015. № 43 (3). P. 376–386.
6. Dallago B., Casagrande S. The Routledge Handbook of Comparative Economic Systems. London, UK: Routledge, 2022. 782 p.
7. Williamson O. The Economic Institutions of Capitalism. New York, USA: Free Press, 1998. – 468 p.
8. Мельник Л. Г. Сучасні тренди розвитку соціально-економічних систем. *Механізм регулювання економіки*. 2020. № 1. С. 9–27.
9. Раєвнева О. В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі. (Монографія). Харків : ІНЖЕК, 2006. 496 с.
10. Gregory P. R., Stuart R. C. Comparative Economic Systems; 7th ed. Boston, USA: Houghton Mifflin, 2019. 66 p.
11. Яременко О. Ф. Наукові підходи до поняття економічної системи та її розвитку. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2016. № 6. С. 111–116.

REFERENCES:

1. Ekonomichna entsyklopediia [Economic encyclopedia] / Institute of History of Ukraine. National Academy of Sciences of Ukraine. Available at: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=INAV&P21DBN=INAV&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=inav_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=IDI=&S21COLORTERMS=0&S21STR=1294 (accessed at 29.04.2023). (in Ukrainian)
2. Casti J. Connectivity, complexity, and catastrophe in large-scale systems (International series on applied systems analysis). New York, USA: J. Wiley, 1979. 203 p.
3. Shnytko O. (2006). Ekonomichna bezpeka iierarkhichnykh bahatorivnyvykh system: rehionalnyi aspekt [Economic security of hierarchical multilevel systems: regional aspect]. Kyiv: Heneza, 286 p. [in Ukrainian]
4. Babyna O., Karpenko O. (2013). Uzahalnennia vlastyvostei ekonomichnoho potentsialu v konteksti systemnoho pidkhodu [Generalization of the properties of economic potential in the context of a systemic approach]. *BIZNESINFORM*. № 9. P. 55–60. [in Ukrainian]
5. Yakimova A. (2015). Systems Approach in the Research of Socio-economic Security. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*. № 43 (3). P. 376–386.
6. Dallago B., Casagrande S. (2022). The Routledge Handbook of Comparative Economic Systems. London, UK: Routledge, 782 p.
7. Williamson O. (1998). The Economic Institutions of Capitalism. New York, USA: Free Press, 468 p.
8. Melnyk L. (2020). Suchasni trendy rozvytku sotsialno-ekonomichnykh system [Modern trends in the development of socio-economic systems]. *Mekhanizm rehuliuвання економіки*. № 1. P. 9–27. [in Ukrainian]
9. Raievnieva O. (2006). Upravlinnia rozvytkom pidpriemstva: metodolohiia, mekhanizmy, modeli [Enterprise development management: methodology, mechanisms, models]. Monohrafiya [a monograph]. Kharkiv : INZhEK, 496 p. [in Ukrainian]
10. Gregory P. R., Stuart R. C. (2019). Comparative Economic Systems; 7th ed. Boston, USA: Houghton Mifflin, 66 p.
11. Yaremenko O. (2016). Naukovi pidkhody do poniattia ekonomichnoi systemy ta yii rozvytku [Scientific approaches to the concept of the economic system and its development]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. № 6. P. 111–116. [in Ukrainian]